

про спеціальний суб'єктний склад, близькі зв'язки між спадкоємцем та спадкодавцем за заповітом.

В договірному праві існують також засади захисту слабкої сторони договору, а прикладом може слугувати договір купівлі-продажу, де законодавець знаходиться на боці покупця (більш «слабкої» сторони договору).

СК України є спеціальним нормативним актом по відношенню до цивільного, оскільки стосується спеціальних відносин – сімейних, це в повній мірі узгоджено в ст. 1 ЦК України. Оскільки як цивільним, так і сімейним законодавством регулюються особисті немайнові та майнові відносини, засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників.

Характерною рисою сімейного права є й те, що воно виникає з таких юридичних фактів: шлюбу, спорідненості, всиновлення і т. д., тобто юридичних фактів-стану, однак зазначена специфіка нічого не доводить, та як зазначають самі прибічники самостійності сімейного права, в сімейному праві зазначаються юридичні факти, що притаманні цивільному праву (наприклад, шлюбний договір).

Подібні норми є, по суті, публічними і в Цивільному кодексі України (реєстрація). Але деякі подібні норми притаманні і праву власності, хоча і не є характерними для предмету цивільно-правового регулювання.

Варто зазначити, що сімейні правовідносини мають низку спеціальних принципів, притаманних галузі сімейного права, однак їх наявність відображає соціальну сутність правового регулювання відносин через норми сімейного права. Слід зазначити, що спеціальні риси, які містяться у даній галузі, в жодному випадку не можуть характеризувати її самостійність.

Зокрема, тривалість існування (вони є невизначеними у часі), принцип пріоритету сімейного виховання дітей, правового статусу дитини, забезпечення здійснення прав дитини та ряд інших. Отже, опираючись на ці ознаки можна стверджувати, що принципи сімейного права тісно пов'язані з принципами цивільного права.

Здійснюване в межах гносеологічного підходу розділення права на приватне та публічне, відображає те загальне, що споріднює галузі права та об'єднує їх в єдину групу [25, с. 78]. Так, Ч. Н. Азімов відмічає, що принципи, які знаходяться в основі приватного права слугують базою не лише для цивільного права але й для інших «цивілістичних» галузей [27, с. 90], якою, зокрема, вважав і галузь сімейного права. Тому спорідненість принципів галузі цивільного та сімейного права є досить аргументованою та обидві галузі права мають однозначну єдність.

Висновок. Проведений порівняльно-правовий аналіз сутності принципів цивільного та сімейного права, їх нормативне вираження та практика застосування дозволяє зробити висновок, що цивільне та сімейне право має ряд загальних принципів, притаманних обом галузям права, які мають особливе соціальне значення. При аналізі норм Сімейного кодексу України чітко виявляється їх залежність та одноманітність з нормами цивільного законодавства, яке слугує право-

вою базою для сімейних правовідносин.

В системі принципів сімейного права виділені дві основні групи принципів: загальні, притаманні обом галузям цивільного та сімейного права та спеціальні, які виділяють сімейне право, однак не підтверджують самостійність як галузі.

Своєрідність цих принципів, способів безпосередньо підтверджує висновок про цивільно-правову природу розглянутих принципів, оскільки загальні засади знаходять своє пряме вираження в особливостях предмету та методу цивільного та сімейного права.

Принципи сімейного права характеризують зазначену галузь як невід'ємну частину цивільного права, оскільки є допоміжними щодо засад цивільного права. Однак, проаналізувавши проблематику дослідження, напевно можна зазначити, що ідентичні за своїм змістом принципи притаманні, як галузі цивільного, так і галузі сімейного права.

СК України являється спеціальним нормативним актом по відношенню до цивільного, оскільки стосується спеціальних відносин – сімейних (це в повній мірі узгоджено ст. 1 ЦК України).

Література:

1. Алексеев С. С. Общие теоретические проблемы советского права / С. С. Алексеев. – М. : Госюриздат, 1961. – 187 с.
2. Иоффе О. С. Советское гражданское право : курс лекций. Ч. 3. / О. С. Иоффе. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1965. – 347 с.
3. Мейер Д. И. Русское гражданское право. В 2-х частях: По исправленному и дополненному 8-му изданию, 1902 г. Ч. 2 / Д. И. Мейер. – М. : Статут, 1997. – 455 с.
4. Яковлев В. С. Гражданский Кодекс РСФСР. Т. 1 / В. С. Яковлев. – Свердловск, 1968.
5. Маслов В. Ф. Имущественные отношения в семье (Научно-практический комментарий действующего семейного законодательства). Изд. второе / В. Ф. Маслов. – Х. : Вища школа, 1974.
6. Нечаева А. М. Семейное право : Актуальные проблемы теории и практики / А. М. Нечаева. – М. : Юрист. – 328 с.
7. Витрук Н. В. Общая теория юридической ответственности / Н. В. Витрук. – М. : Норма, 2009. – 259 с.
8. Сімейний Кодекс України : Науково-практичний коментар / за ред. І. В. Жилінкової. – Х. : Ксилон, 2008. – 855 с.
9. Дзера О. В. Сімейне право України : навч. посіб. для студентів юрид. вузів та факультетів / О. В. Дзера. – К., 1997.
10. Гражданское право В 3-х томах / под ред. Сергеева А. П., Толстого Ю. К. – Т. 1. – М., 2005. – 765 с.
11. Сулейменов М. К. Право как система : монография / М. К. Сулейменов. – Алматы : Зангер, 2011. – 334 с.
12. Пчелинцева Л. М. Семейное право России : учеб. для вузов / Л. М. Пчелинцева. – М. : Норма, 2002.
13. Братусь С. Н. Отрасль советского права: понятие, предмет, метод / С. Н. Братусь. – М., 1963.
14. Ворожейкин Е. М. Правовые основы брака и семьи / Е. М. Ворожейкин. – М., 1969.
15. Матвеев Г. К. Советское семейное право : учеб. / Г. К. Матвеев. – М., 1985.
16. Антокольская В. М. Семейное право : учеб. / В. М. Антокольская. – М., 1996.
17. Мананкова Р. П. Правовые проблемы членства в семье / Р. П. Мананкова. – Томск, 1985.
18. Шевченко Я. Н. Совершенствование законодательства о семье / Я. Н. Шевченко. – К., 1986.
19. Мічурін Є. О. Цивільне право України. Альбом схем : навч. посіб. Вид. 3-тє, перероб. та доп. / за заг. ред. Є. О. Мічуріна. – Харків : ФОП Мічуріна Н.О., 2010. – 448 с.
20. Науково-практичний коментар до Сімейного кодексу України / за ред. Є. О. Харитоновна. – Х., 2006.

21. Сулейменов М. К. Договор в гражданском праве Республики Казахстан: проблемы теории и практики // В кн. : Договор в гражданском праве : проблемы теории и практики. Том 1 // Материалы Международной научно-практической конференции, посвященной 5-летию образования НИИ частного права КазГЮА (в рамках ежегодных цивилистических чтений). Алматы. 6-7 апреля 2000 г. / отв. ред. М. К. Сулейменов. – Алматы : КазГЮА, 2000.
22. Александров И. Ф. Правовое регулирование семейных отношений: соотношение семейного и гражданского права : дис. ... канд. юрид. наук / И. Ф. Александров. – М. : РГБ, 2003.
23. Шерстнева Н. С. Принципы российского семейного права : дис. ... докт. юрид. наук / Н. С. Шерстнева. – М., 2007. – 452 с.
24. Ромовська З. В. Сімейне право – перспективи розвитку / З. В. Ромовська // Основні напрямки реформи цивільного права України : зб. статей та матеріалів. – Київ, 1997.
25. Жилінкова І. В. Правовий режим имущества членов семьи / І. В. Жилінкова. – Х. : Ксилон, 2000. – 395 с.
26. Ромовська З. В. Українське сімейне право / З. В. Ромовська. – К. : Вид. Правова єдність, 2009.
27. Азімов Ч. Н. О соотношении частного и гражданского права / Ч. Н. Азімов // Проблемы законности. –1995. – № 30.

Кожевникова В. А. Принципы гражданского и семейного права: сравнительно-правовой аспект

Аннотация. В статье исследуется действующее гражданское и семейное законодательство путем сравнительно-правового анализа системы принципов двух отраслей права. На основе анализа автор дает собственное определение форм нормативного выражения принципов.

Ключевые слова: система принципов, гражданское и семейное законодательство, отрасль права, правоотношения.

Kojevnikova V. Principles of civil and family law: comparative legal aspect

Annotation. This article examines range of problems of current civil and family law through comparative legal analysis of principles system of two law branches. Based on the analysis the author gives his own forms definition of normative expression of principles.

Key words: principles system, civil and family law, law branch, legal relations.

*Короєд С. О.,**кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного,
господарського та кримінального права**Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»*

ОХОРОНА ПРАВ ТА ВИРІШЕННЯ ЦИВІЛЬНИХ СПРАВ ЯК САМОСТІЙНІ ЗАВДАННЯ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА В АСПЕКТІ ПІДВИЩЕННЯ ЙОГО ЕФЕКТИВНОСТІ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню співвідношення понять «охорона прав», «розгляд і вирішення справ» і «вирішення спорів» як завдань цивільного судочинства; з'ясуванню відповідності цих завдань призначенню правосуддя в цивільних справах; а також визначенню напрямів забезпечення реалізації завдань сучасного цивільного судочинства.

Ключові слова: правосуддя, цивільне судочинство, охорона прав та інтересів, вирішення цивільних справ, вирішення спорів, завдання, ефективність.

Постановка проблеми. Україна за часів своєї незалежності зазнала не один етап реформування цивільного судочинства. Перший етап пов'язаний із схваленням Верховною Радою України у 1992 р. Концепції судово-правової реформи в Україні, якою серед основних принципів реформи було визначено створення такого судочинства, яке максимально гарантувало б право на судовий захист, а суди мали б забезпечити захист прав і свобод громадян. Один із наступних етапів реформування цивільного судочинства пов'язаний із схваленням Президентом України у 2006 р. Концепції вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів, якою було закріплено, що цивільне судочинство слід розглядати як послугу держави щодо вирішення приватноправових спорів сторонам, які самостійно не можуть їх урегулювати. Суд повинен вирішувати спори, про розв'язання яких просять сторони. Отже, ці Концепції завдання цивільного судочинства пов'язують саме із «захистом прав» та «вирішенням (розв'язанням) спорів».

Виклад основного матеріалу дослідження. Розкриття завдань цивільного судочинства через «охорону (захист) прав» здійснювалося в ЦПК України 1963 р. й донині здійснюється в деяких ЦПК країн СНД (Республіка Казахстан, Азербайджанська Республіка, Киргизька Республіка). Водночас новий ЦПК України 2004 р. змінив завдання цивільного судочинства в Україні та визначив ними справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ. Таким же чином визначаються завдання цивільного судочинства й в деяких країнах СНД (Республіка Білорусь та Російська Федерація) [1, с. 238-239]. Отже, з наведеного випливає, що раніше процесуальне законодавство визначало завданням цивільного судочинства «охорону прав», а сьогодні – «розгляд і вирішення справ». А Концепція

вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів завдання цивільного судочинства пов'язує саме із «вирішенням (розв'язанням) спорів».

Питання, які стосуються завдань цивільного судочинства, є важливими для науки цивільного процесуального права, адже якість виконання таких завдань є критерієм оцінки ефективності цивільного судочинства та ключовим чинником забезпечення громадянам гарантованого їм Загальною декларацією прав людини права на ефективне поновлення в правах компетентними національними судами. Зазначені питання пов'язані передусім із цивільною процесуальною формою в цілому та окремими аспектами забезпечення її ефективності та в тій чи іншій мірі розглядалися такими вченими-процесуалістами, як В.В. Баранкова, С.С. Бичкова, В.А. Бігун, С.В. Васильєв, С.В. Васьковський, М.А. Вікут, К.В. Гусаров, В.М. Жуйков, В.В. Комаров, С.А. Курочкін, П.І. Радченко, Н.О. Рассахатська, І.В. Решетнікова, Н.Ю. Сакара, В.І. Тertiшніков, Г.П. Тимченко, М.К. Треушніков, І.В. Удальцова, С.Я. Фурса, А.В. Цихоцький, Н.А. Чечіна, М.Й. Штефан, М.С. Шакарян, В.В. Ярков і ін., а також судьями – Д.Д. Луспеніком, В.В. Кривенком, П.І. Шевчуком, А.Г. Яремою. Водночас науковцями не розкривалося питання співвідношення таких завдань цивільного судочинства, як «охорона прав», «розгляд і вирішення справ» і «вирішення спорів», та не вивчалося, яке з цих завдань має бути головним в цивільному судочинстві України як соціальній, правовій державі, яка визнає людину найвищою соціальною цінністю та гарантує своїм громадянам право на ефективне поновлення в правах компетентними національними судами. Порушення і дослідження цих питань й ставить за мету наша стаття.

Так, в юридичній літературі немає єдиної точки зору, що становить охорона цивільних правовідносин і що відноситься до їх захисту. Найбільш поширеною є точка зору вчених-цивілістів, що охорона являє собою систему засобів, які спрямовані на те, щоб не допустити порушення прав і інтересів учасників цивільних правовідносин, а захист вступає в дію, коли порушення прав і інтересів вже відбулося. Охорону і захист вчені-цивілісти пов'язують із реалізацією охоронного цивільного правовідношення, яке спрямоване на боротьбу з цивільними правопорушеннями та проявляється в заходах захисту і заходах відповідальності, та залежить від

способу, який відображений в правоохоронному право-відношенні [2, с. 6, 10-11]. Отже, визначаючи завданнями цивільного судочинства охорону прав та законних інтересів, ЦПК 1963 р. «охорону прав» пов'язував як із здійсненням захисту прав відповідними способами, так й з протидією порушенням правопорядку (зокрема шляхом винесення окремих ухвал чи застосуванням заходів процесуального примусу).

Визначення «охорони прав» завданням цивільного судочинства, на наш погляд, було зумовлено позицією судді, яка, як зазначали вчені-процесуалісти, не могла бути нейтральною [3, с. 41]. Так, з'ясувавши у позивача суть заявлених вимог, суддя повинен був допомогти йому визначити підстави і предмет позову. Встановивши при підготовці справи, що представлені докази недостатньо підтверджують вимоги позивача чи заперечення відповідача або не містять у собі всіх необхідних даних і заповнити їх сторони не можуть, суддя за власною ініціативою зобов'язаний був вжити заходів до витребування доказів, необхідних для вирішення справи. справа не могла бути призначена до розгляду, якщо не витребувано доказів, необхідних для підтвердження фактів, які підлягають встановленню по даній категорії цивільно-правових спорів (пункти 6, 12, 14 постанови Пленуму Верховного Суду України № 1 від 05.03.1977 «Про підготовку цивільних справ до судового розгляду»).

Таким чином, «охорона прав» як завдання цивільного судочинства була зумовлена активною роллю судді та частковим втручанням суду в диспозитивні і змагальні права сторін з метою реального забезпечення виконання вказаного завдання: тобто суд фактично «допомагав» позивачу правильно визначити спосіб захисту та забезпечував представлення суду всіх можливих доказів у межах визначеного предмету доказування з метою встановлення судової істини та правильного застосування на підставі встановлених даних норм матеріального права, які регулюють спірні правовідносини сторін.

Зміна цього завдання цивільного судочинства в новому ЦПК 2004 р. на інше – «розгляд і вирішення цивільних справ», відбулася, на наш погляд, під впливом дії Конституції України та Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, зі змісту яких випливає необхідність розширення диспозитивних і змагальних прав учасників цивільного судочинства та надання суду пасивної ролі в процесі з'ясування обставин справи та перевірки їх доказами, а також позбавлення його обов'язку допомагати позивачу правильно уточнити позовні вимоги, що фактично перетворило суд на стороннього спостерігача за змаганням сторін.

Для розкриття змісту поняття «розгляд і вирішення цивільних справ» варто з'ясувати, в яких значеннях вживається поняття «цивільна справа». Так, цивільна справа – це правове питання, що виникає з цивільного, сімейного, трудового, земельного чи іншого права, і вимагає розгляду і вирішення юрисдикційним органом згідно із встановленою для цього процедурою. Цивільною справою також часто називають судовий розгляд таких питань (тобто цивільний процес) [4].

Отже, впливає, що завданням цивільного судочинства, за ЦПК 2004 р., є розгляд і вирішення відповідного правового питання. До правових питань належать

й правові спори (юридичні конфлікти). обов'язок суду вирішувати спори передбачено також й Концепцією вдосконалення судівництва.

Порівнюючи вищенаведені завдання цивільного судочинства, варто зауважити, що «захист прав» як завдання цивільного судочинства, за ЦПК 1963 р., завжди буде реалізовано судом при розгляді будь-якої цивільної справи, оскільки цивільне процесуальне законодавство не пов'язувало завдання цивільного судочинства із захистом права саме заявника чи фактом його порушення, а тому ми вважаємо, що захист прав міг відбуватися як при задоволенні позову (захист прав позивача), так і при відмові в позові (захист прав відповідача). Або ж, якщо при відмові в позові захист прав та інтересів відповідача не відбувається через відсутність факту їх порушення чи оспорення позивачем, то тоді міг відбуватися захист публічних інтересів і охорона правопорядку. Тобто «охорона права» завжди мала місце, а відтак, завдання цивільного судочинства в будь-якій справі завжди було виконано.

Водночас, за ЦПК 2004 р., неможливий «захист права» в будь-якій справі; він може мати місце лише за умови встановлення факту його порушення. Проте, як і в ЦПК 1963 р., відсутні обмеження щодо кола осіб, на яких «захист прав» поширюється.

Крім того, виконання цього завдання («захист (охорона) права») за часів дії ЦПК 1963 р., до посилення диспозитивних і змагальних засад в цивільному судочинстві у 1996 р., було можливим завдяки процесуальній активності суду не лише в процесі доказування, але й при уточненні позовних вимог. Це фактично поклало на суддю повну відповідальність перед сторонами за правильність вирішення (розв'язання) спору.

Разом з тим варто зазначити, що таке завдання цивільного судочинства, як «охорона (захист) права», пов'язане з матеріально-правовою стороною правосуддя в цивільних справах та фактично вказує на його наслідки, а не процес, яким є цивільне судочинство. У свою чергу, таке завдання цивільного судочинства, як «розгляд і вирішення цивільних справ», вказує на процесуальну сторону правосуддя в цивільних справах, характеризуючи таким чином сам його процес, спрямований на розв'язання правового питання, а також захист прав та інтересів, якщо їх порушення мало місце.

Вчені-процесуалісти також пов'язують завдання судової влади з процесуальною діяльністю щодо усунення правового конфлікту, встановлення правомірності вимог, визначення виду і обсягу суб'єктивних прав і юридичних обов'язків суб'єктів права [5, с. 175-176; 6, с. 249; 7, с. 19-21]. Звідси робимо висновок, що судова процесуальна діяльність своїм завданням має саме вирішення правового спору (цивільної справи), а не охорону прав, як це було передбачено в ЦПК 1963 р.

До речі, окремі науковці прямо зазначають, що якщо сприймати кожен цивільну справу як певну спірну або конфліктну правову ситуацію, то завданням цивільного судочинства постає вирішення спорів, ліквідація правопорушень і відновлення порушених прав і законних інтересів [8, с. 56].

Отже, можна зробити висновок, що визначення завдань сучасного цивільного судочинства через «вирі-